

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2021.5.1.25>

PODEJŚCIA EGZYSTENCJALISTYCZNE W ZACHODNIOEUROPEJSKIEJ FILOZOFII PRAWA XX WIEKU: PRÓBA KLASYFIKACJI

Iryna Besaha

*aspirantka Katedry Dyscyplin Ogólnoprawnych Instytutu Prawa
Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych (Lwów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-2736-4985

e-mail: animespirit12@ukr.net

Adnotacja. W zachodnioeuropejskiej egzystencjalistycznej filozofii prawa przedstawiono różnorodność podejść do rozwiązywania problemów prawa. Usystematyzowane przedstawienie spektrum sposobów egzystencjalistycznego rozumienia prawa wymaga podkreślenia klasyfikacyjnych kryteriów, które pozwoliłyby na rozróżnienie między istniejącymi obszarami egzystencjalistycznej filozofii prawa i odróżnienie ich od innych nauk filozoficzno-prawnych. Mając to na uwadze, celem naszego badania będzie próba opracowania wspomnianej klasyfikacji na materiałach zachodnioeuropejskich koncepcji filozoficzno-prawnych XX wieku. Artykuł analizuje istniejące podejścia do klasyfikacji podejść filozoficzno-prawnych i koncepcji prawa. Zgodnie z wynikami badań filozoficzno-prawne koncepcje egzystencjalnego kierunku są podzielone na: 1) egzystencjonalne miejsce wdrożenia prawdziwego (egzystencjalnego) prawa; 2) czynniki determinujące kształtowanie rzeczywistego prawa; 3) charakter doświadczenia prawnego niezbędnego do opracowania decyzji prawnej; 4) rola państwowych instytucji normatywnych w opracowaniu egzystencjalnej decyzji prawnej; 5) stosunki form społecznej egzystencji człowieka do jego rzeczywistej egzystencji; 6) znaczenie społecznej roli osoby, która powinna stanowić egzystencjalny wymóg prawny; 7) stopień socjologizacji pojęć.

Słowa kluczowe: egzystencjalistyczna filozofia prawa, egzystencja, prawo rzeczywiste, nieklasyczna filozofia prawa, podejście przyrodniczo-prawne w prawoznawstwie, podejście socjologiczne w prawoznawstwie.

EXISTENTIALIST APPROACHES IN WESTERN EUROPEAN PHILOSOPHY OF LAW OF THE TWENTIETH CENTURY: AN ATTEMPT TO CLASSIFY

Iryna Besaha

*Postgraduate Student at the Department of General Legal Disciplines of the Institute of Law
Lviv State University of Internal Affairs (Lviv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-2736-4985

e-mail: animespirit12@ukr.net

Abstract. The Western European existentialist philosophy of law presents a variety of approaches to solving issues of legal understanding. Systematized presentation of the range of ways of existentialist understanding of law requires the identification of classification criteria that would distinguish between existing areas of existentialist philosophy of law, and distinguish them from other philosophical and legal doctrines. With this in mind, the purpose of our intelligence will be to try to develop this classification on the basis of Western European philosophical and legal concepts of the twentieth century. The article analyzes the existing approaches to the classification of philosophical and legal approaches and concepts of legal understanding. According to the results of the study, philosophical and legal concepts of existentialist orientation are divided by: 1) the place of existence of the development of real (existential) law; 2) determining factors in the formation of real law; 3) the nature of the legal experience required to make a legal decision; 4) the role of state regulations for the development of existential legal decisions; 5) the ratio of forms of social existence of man and his real existence; 6) the importance of the social role of the person who must form an existential legal requirement; 7) the degree of socialization of concepts.

Key words: existentialist philosophy of law, existence, real law, non-classical philosophy of law, natural-legal approach in jurisprudence, sociological approach in jurisprudence.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТИЧНІ ПІДХОДИ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА XX СТОРІЧЧЯ: СПРОБА КЛАСИФІКАЦІЇ

Ірина Бесага

*аспірантка кафедри загальноправових дисциплін Інституту права
Львівського державного університету внутрішніх справ (Львів, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-2736-4985

e-mail: animespirit12@ukr.net

Анотація. У західноєвропейській екзистенціалістичній філософії права представлено розмаїття підходів до вирішення питань праворозуміння. Систематизоване представлення спектра способів екзистенціалістичного осмислення права передбачає виокремлення класифікаційних критеріїв, які дозволяли би зробити розмежування

між наявними напрямками екзистенціалістичної філософії права, відмежувати їх від інших філософсько-правових учень. Мета нашої розвідки і полягатиме у спробі розроблення згаданої класифікації на матеріалах західноєвропейських філософсько-правових концепцій ХХ сторіччя. У статті аналізуються наявні погляди на класифікацію філософсько-правових підходів і концепцій праворозуміння. За результатами проведеного дослідження філософсько-правові концепції екзистенціалістичного спрямування розмежовано за: 1) буттєвим місцем розгортання дійсного / екзистенційного права; 2) визначальними чинниками формування дійсного права; 3) характером правового досвіду, необхідного для вироблення правового рішення; 4) роллю державних нормативних установлень для вироблення екзистенційного правового рішення; 5) співвідношенням форм соціального існування людини та її дійсного існування; 6) значущістю соціальної ролі особи, яка має сформулювати екзистенційну правову вимогу; 7) ступенем соціологізації концепцій.

Ключові слова: екзистенціалістична філософія права, екзистенція, дійсне право, неklasична філософія права, природно-правовий підхід у правознавстві, соціологічний підхід у правознавстві.

Вступ. Кризові явища в ціннісно-світоглядній сфері суспільного життя засвідчують актуальність проблеми гуманізації суспільних наук, зокрема і правознавства. Плюралізація концептуально-методологічного інструментарію сучасної філософії права, що триває, актуалізує звернення до неklasичних дослідницьких стратегій, які протягом тривалого часу були у вітчизняному правознавстві лише об'єктом ідеологізованої критики. До цих стратегій належить, зокрема, філософія екзистенціалізму, поява якої наприкінці ХІХ ст. стала одним із проявів кризи філософського проекту Просвітництва.

У Західній Європі філософську основу екзистенціалізму становили праці Ж.-П. Сартра, К. Ясперса, М. Хайдеггера, на основі ідей яких у середині ХХ ст. виник екзистенціалістичний напрям у правознавстві, представлений іменами Е. Фехнера, В. Майхофера, Г. Кона, А. Кауфмана, М. Мюллера, Й. Тиссена й інших. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., після розпаду СРСР і відмови від методологічного монізму у правознавстві до екзистенціалістичної методології почали звертатися філософи права (Максимов, 2002; Стовба, 2006; Стовба, 2016; Пермьков, 2006; Козловський, 1999). Щодо вживання терміна «екзистенціалістичний» застеремо, що тут і далі ним позначатимемо широкий спектр філософсько-правових концепцій, які мають власною основою екзистенціалізм – суто або ж у поєднанні з іншими світоглядно-філософськими течіями, передусім феноменологією і герменевтикою.

Праці шойно названих авторів засвідчують розмаїття підходів до вирішення низки філософсько-правових проблем (співвідношення суцього і повинного, онтологічних основ права, критеріїв правового і справедливого тощо). Водночас репрезентація внутрішньої неоднорідності екзистенціалістичної філософії права (далі – ЕФП) і систематизоване представлення її течій вимагає вироблення відповідних класифікацій.

Як видається, першим кроком для вирішення цього завдання може бути розгляд концепцій екзистенціалістичного спрямування як неопозитивістських, або ж концепцій «неklasичного природного права», «юснатуралізму» (Четвернін, 1988; Рабінович, 2010) (терміни, які можна вважати поширеним типологізаційним маркером для позначення згаданого напрямку).

У сучасній філософії права вже здійснювалася емпірична та логіко-теоретична класифікація різновидів юснатуралізму (Четвернін, 1988; Мальцев, 1999; Максимов, 2002; Максимов 2016; Стовба, 2006; Стовба 2016; Рабінович, 2010; Tokarczyk, 2002). Дослідники класифікували їх за методологічними та гносеологічними настановами, порушуваними питаннями тощо. Розроблені класифікації дозволяють, по-перше, уточнити місце екзистенціалістичного підходу до розуміння права серед інших підходів природно-правового спрямування, а також можуть бути використані для аналізу окремих різновидів цього підходу.

Так, зокрема, Г.В. Мальцевим запропоновано поділ природно-правових доктрин на онтологічні та деонтологічні (Мальцев, 1999: 107), що дозволяє принципово розмежувати підходи до вирішення проблеми співвідношення суцього й екзистенційного «повинного». За цим критерієм більшість концепцій ЕФП є онтологічними (Мальцев, 1999: 107)¹. Їх автори активно використовують категорії «природи речей», порядку речей тощо, зміст яких відображає не лише об'єктивно наявний культурний стан справ, але і людську суб'єктивність, яка творить та змінює об'єктивну дійсність, надає їй динамізму. Показовим тут є, зокрема, підхід М. Мюллера, який у філософсько-правовому контексті намагається надати обґрунтування онтичній історії правових фактів (Fakten-Geschichte) в онтологічній історії правового буття (Seins-Geschichte) (Müller, 1986: 366; Четвернін, 1988: 60). Водночас окремі екзистенціалістичні розробки набувають деонтологічного звучання (Л. Легас-і-Лакамбра та Л. Рекасенс Січес; окремі автори відносять до деонтологічних також концепції А. Кауфмана та В. Майхофера) (Четвернін, 1988: 80; Würtemberger, 1962).

С.І. Максимов включає правовий екзистенціалізм до інтерсуб'єктивних неklasичних юснатуралістичних доктрин, протиставляє останні правовому позитивізму, об'єктивізму (соціологічні концепції) та суб'єктивізму (klasичні концепції природного права) (Максимов, 2002: 34, 82, 112; Стовба, 2006: 22, 31; Рабінович, 2010: 140, 212). Самі ж неklasичні теорії обґрунтування права дослідник поділяє на екзистенційну феноменологію (М. Мюллер, Е. Фехнер, В. Майхофер), екзистенційно-феноменологічну герменевтику (А. Кауфман, В. Гессемер, П. Рікер) та комунікативну філософію (К.О. Апель, Ю. Габермас) (Максимов, 2002: 82, 112).

¹ Бінарний поділ юснатуралістичних концепцій на деонтологічні й онтологічні / недеонтологічні спостерігається також в інших правознавстві (Мальцев Г.В. Понимание права. Подходы и проблемы. С. 59, 107–109; Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. С. 178–179; Tokarczyk R. Filozofia prawa. Wyd. szóste. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2002. 333 s. S. 183–184; Рабінович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 576 с. ; Четвернін В.А. Современные концепции естественного права. Москва : Наука, 1988. 144 с.).

О.В. Стівба також розглядає екзистенціалізм як різновид інтерсуб'єктивної філософії права (поряд із герменевтикою, феноменологією і комунікативно-дискурсивним напрямом) (Стівба, 2006: 25), водночас не включає цю течію до числа природно-правових, визнає такими лише класичні різновиди юснатуралізму (Стівба, 2006: 33, 38–40). С.П. Рабінович вважає екзистенціалізм одним із некласичних природно-правових підходів у філософії права, відносить цей напрям до посткласичної філософської антропології права, звертає таким способом увагу на його людиномірність (Рабінович, 2010: 76–77, 164). Якщо різновиди класичного юснатуралізму пропонуються також класифікувати на основі того, на якому із ключових понять робиться акцент: «природа», «розум», «природа людини» (Максимов, 2016: 30), то ЕФП веде мову про пріоритет існування людини щодо її сутності («природи»). Отже, за пізнавальною парадигмою цей напрям належить до некласичних антропологічних доктрин, які засновуються на категорії «існування» людини.

За структурним елементом правової реальності, у якому втілюється право, екзистенціалізм належить до концепцій, зорієнтованих не на правові норми чи ідеї, а на судові й адміністративні рішення та на реальні правовідносини, у яких утілюється право (Четвернин, 1988: 72).

Велике значення мають також класифікації напрямів філософії права, запропоновані В.І. Кузнецовим (Кузнецов, 2003: 324–338). Правознавець розрізняє цілеспрямованість та предметність як способи дослідження права і зазначає, що цілеспрямованість охоплює описові, імперативні та критичні напрями філософії права. З такого погляду ЕФП концепції видається можливим віднести переважно до описових (Кузнецов, 2003: 327). Предметність, у свою чергу, включає напрями філософії права, які можна схарактеризувати як «унарні» (ті, які претендують на вивчення безпосередньо права, тобто з позиції його автономного існування) та «бінарні» (ті, які вивчають вправо в контексті його взаємин із реаліями, що не є правом). ЕФП, яка розглядає право в його нероздільній єдності з людською реальністю, можна віднести до бінарних напрямів. Останні В.І. Кузнецов розрізняє: 1) за специфікою змісту: класи і підкласи специфічних напрямів та, відповідно, значення їхньої специфічності (Кузнецов, 2003: 332). Варто вказати, що концепції ЕФП автор не виділяє в самостійний клас чи підклас. Причиною цього, на нашу думку, є те, що такі концепції не мають єдиного, чітко вираженого значення специфічності. Таким виступають у сукупності воля, почуття, бажання людини у взаємозв'язку із суспільно-історичними процесами; 2) за значенням рольового характеру: генеративні напрями (позаправові реалії виступають як чинники, що породжують, детермінують право чи впливають на нього) та герменевтичні напрями (ці реалії використовуються дослідниками як базис чи горизонт для розуміння права). Значна частина концепцій ЕФП може бути віднесена до генеративних напрямів, водночас деякі концепції є герменевтичними (А. Кауфман, Й. Тиссен); 3) за ознакою темпоральності: преекзистенційні, постекзистенційні, коекзистенційні. ЕФП концепції виходять з одночасного існування права та позаправових реалій, а отже, можуть бути схарактеризовані як коекзистенційні.

Для загальної типологічної характеристики ЕФП мають значення також класифікації, запропоновані сучасним польським філософом права Р. Токарчиком. Учений виходить з існування телеологічних та каузалистичних, раціоналістичних та ірраціоналістичних природно-правових учень (Токарчук, 2002: 184; Рабінович, 2010: 144). Зважаючи на характерну для правового екзистенціалізму зумовленість права індивідуальними емпіричними чинниками, його варто віднести до напрямів каузалізму.

Дещо складнішим видається питання про визначення місця ЕФП на шкалі раціоналізм/ірраціоналізм. У радянському правознавстві усталеним є наголос на ірраціоналістичності екзистенціалізму (Грязин, 1983: 126–127; Четвернин, 1988: 71–85, 123). Проте, як стверджують більшість прихильників правового екзистенціалізму, для ухвалення правового рішення необхідно не лише екзистенційно пережити сингулярну правову ситуацію, але й уловити зміст обставин такої ситуації, феноменологічно додумати цей зміст до кінця (Legazy-Lasamba, 1965: 181, 284; Luijpen, 1967: 158; Maihofer, 1954). Згідно ж з окремими концепціями, в ухваленні правового рішення можуть ураховуватися норми позитивного права (А. Кауфман), що є, вочевидь, уже результатом логічної мисленнєвої діяльності (Кауфман, 2013: 217; Стівба, 2013: 205). Отже, можна висувати про використання правознавцями екзистенціалістичного спрямування як раціоналістичного, так і ірраціоналістичного підходів.

Основна частина. Варто відзначити, що в пострадянській філософії права поки що не здійснювалося емпіричної класифікації концептуально-методологічних різновидів екзистенціалістичного правового філософування. Така класифікація необхідна для систематизації напрямів розроблення ідей екзистенціалізму у правознавстві, демонстрації можливостей поєднання цих ідей з іншими течіями у філософії права, унаочнення методологічних відмінностей у вирішенні проблем праворозуміння, наявних між напрямками ЕФП.

Отже, **мета** нашої розвідки і полягатиме у спробі розроблення згаданої класифікації на матеріалах західноєвропейських філософсько-правових концепцій ХХ ст.

З огляду на щойно означені дослідницькі завдання видається доцільним виокремити такі класифікаційні критерії:

1. *Буттєве місце розгортання дійсного (екзистенційного) права.* За цією підставою можна виділити два підходи: для одних філософів права екзистенційне право локалізується у структурах людської свідомості, для інших – розгортається в соціальному бутті як процесі та результаті міжлюдської взаємодії.

Перший підхід характеризує погляди засновників екзистенціальної філософії (передусім Ж.-П. Сартра, К. Ясперса та М. Хайдеггера). Спільним моментом, який об'єднує їхні підходи, є те, що «дійсне право» («конкретна мораль» (Ж.-П. Сартр), «дійсна настанова», «безумовна повинність» (К. Ясперс), або «буттявинним» (М. Хайдеггер)) постає тут процесом і результатом реалізації свободи автономного індивіда (Сартр, 1989: 327; Maihofer, 1954: 17–21).

На противагу згаданім «батькам-засновникам» екзистенціалізму, які намагалися осмислити право немов би зсередини ізольованої індивідуальної людської реальності, представники західноєвропейської ЕФП (М. Мюллер, Е. Фехнер, Г. Кон, В. Майхофер та інші) виводили значущість права для людського існування з огляду на соціальну реальність останнього. Великого значення тут набуває вже роль у людському бутті того світу, у якому здійснюється право. Водночас екзистенційне право коріниться в первинних дорефлексивних структурах свідомості, однак остання спрямована вже не на внутрішній світ індивіда, а на соціально-історичні обставини правової ситуації. Цей підхід до визначення місця екзистенційного права характеризує пошук способу обґрунтування права на основі його зв'язків із соціальними й історичними процесами. На нього спиралися, так чи інакше, практично всі представники ЕФП.

2. *Визначальні чинники формування дійсного права.* В ЕФП такими чинниками постають:

а) *морально-психологічні якості індивіда* – його воля, рішучість до екзистенційного віднайдення права. Так, згідно з німецьким філософом права Е. Фехнером, зустріч людини із правом і пов'язана із цим необхідність вибору – ухвалення одного з багатьох можливих рішень, є «межовою ситуацією», яка актуалізує екзистенцію і сприяє «вилученню буття з його прихованості». «Ми наштовхуємося на волю там, де починаємо запитувати про сили, за допомогою яких можна впоратись з невідомістю, що дана разом із межовою ситуацією. Ми повинні з нас самих вивільнити рішення, здійснити його із власної рішучості та за персональної участі» (Fechner, 1956: 261–263);

б) *життєвий досвід та спеціальні юридичні знання.* У розумінні данського правознавця Г. Кона вільне і рішуче вирішення індивідом конкретної проблеми не виступає гарантією адекватності її розв'язання. Тому, як указує правознавець, правове рішення необхідно шукати лише шляхом звернення до фахівців у сфері права – суддів. Правильним рішенням у такому разі буде таке, яке ухвалене шляхом «занурення наділеного широким практичним досвідом і знанням людей індивіда в конкретну правову ситуацію і пошук рішення, яке буде найбільш прийнятним за даних обставин» (Cohn, 1955: 75, 77);

в) *жива залученість людини у правову ситуацію, пережиття нею цієї ситуації.* Так, аргентинський правознавець К. Коссіо розглядає екзистенційне право як інтуїтивне переживання індивідом свого акту свободи як «екзистенційного належного» (Четвернин, 1988: 71).

г) *соціально-історичні факти чи «природа речей», водночас саме екзистенційне право створюється у свідомості людини.* Другий підхід найбільш наочно представлений у німецького філософа права М. Мюллера, який уважав, що буття-у-праві здійснюється у сфері емпіричного та визначається цим останнім. Усвідомлення людиною своєї свободи залежить від таких зовнішніх умов, як конкретна соціальна спільнота і соціальна ситуація, у якій досягається комунікація між партнерами (Müller, 1986: 366). Інший німецький правознавець – В. Майхофер виводить екзистенційне право із «природи речей», якою вважає «природу» життєвого становища справ. «Ми віримо, – пише німецький правознавець, – що тут (у дорефлексивній свідомості – І. Б.) існує міст <...> Як ми вважаємо, він веде з очікувань та інтересів, даних із життєвого стану справ, до виведених із них вимог до зустрічних інших <...>» (Maihofe, 1965: 64, 76);

г) *екзистенційний спосіб інтерпретації обставин життєвої ситуації і законодавчих норм* (А. Кауфман, Й. Тиссен). Прихильники цього підходу відводять учаснику життєвої ситуації роль інтерпретатора. На особу покладається завдання «екзистенційним чином охопити правові норми» і пов'язати їх з «існуванням» (Thyssen, 1954–55: 6–13; Kaufmann, 1984: 132).

3. *Характер правового досвіду, необхідного для вироблення правового рішення.* За цим критерієм можна вирізнити: а) підходи, у яких екзистенційним вважається рішення, що виведене з унікальної актуальної ситуації, яка переживається людиною. Так, Е. Фехнер уважав, що існують такі правові сумніви, які не можна вирішити через звернення до попередніх пережитих ситуацій та правових рішень, що в них ухвалювалися. На думку правознавця, екзистенційне право виникає лише у правовій ситуації, що потребує нового вирішення (Fechner, 1965: 253);

б) підходи, у яких набуває значення досвід пережиття правових ситуацій у минулому. Г. Кон стверджував: «Наділений значним життєвим досвідом і спеціальними знаннями колегіальний суд, який переживає екзистенційним чином ситуацію, занурюється в неї, по чергово висуває різні рішення, доки не дійде висновку, проти якого взагалі або майже неможливо заперечити. Як результат, такий висновок може бути оголошений як правильне рішення» (Cohn, 1955: 113).

4. *Роль державних нормативних установлень для вироблення екзистенційного правового рішення.* За цим критерієм напрями екзистенціалістичного правового мислення можна розподілити на:

а) ті, у яких позитивне право – необхідний засіб створення екзистенційного правового рішення («екзистенціалістично-інституціоналістичні»). Так, для А. Кауфмана реальне право може бути виведене лише зі зв'язку та полярної напруги природної правовості та позитивності з урахуванням історичної природи права: воно повинне бути конкретним та історичним. «Усе право має закон як передумову. Правове рішення не може бути дане без норми, без масштабу правильності. Онтологічно право має перевагу, логічно, навпаки, первинним є закон» (Kaufmann, 1984: 132);

б) ті, у яких позитивне право виступає функціонально допустимим допоміжним інструментом для екзистенційного вирішення правової ситуації. Й. Тиссен, наприклад, допускає, що особистість, яка переживає ситуацію, ураховує разом із багатьма чинниками також правові норми, які завдяки цьому «оживають» (Thyssen, 1957: 8). Близькими до цієї позиції є погляди Е. Фехнера, М. Мюллера, К. Коссіо та В. Майхофера (Четвернин, 1988: 81; Maihofer, 1958: 172–174);

в) ті, у яких загальні нормативні приписи загалом уважаються індиферентними для формування екзистенційного правового рішення.

У зв'язку з розглядуваним критерієм також виникає питання про можливість виокремлення філософсько-правового екзистенціалізму в окремий тип праворозуміння. ЕФП у цілій низці випадків не передбачає якогось особливого розуміння правової «щойності», не пропонує відповіді на питання, *що* саме варто вважати правом. З огляду на це з перспективи класичної філософсько-правової гносеології такі підходи можуть виявитися принципово сумісними з легістською чи соціолого-позитивістською правовою «щойністю». Однак особливість екзистенціалізму полягає в наголосі на значущості для людини специфічного способу / модусу існування як її дійсного, автентичного індивідуального буття в різних сферах діяльності, зокрема юридичній. Екзистенційний спосіб буття здатен «втягувати» в екзистенцію, екзистенціалізувати кожне емпіричне суще, яким можуть бути, зокрема, соціальні інститути і норми, установлені державою.

Отже, у неklasичній філософії права питання «що» є право трансформується в питання про те, «як» воно є (Стовба, 2016: 164). Зміна гносеологічної настанови, неklasичне переосмислення проблеми розуміння права дозволяє по-інакшому відповісти на питання про типологічну самостійність екзистенціалістичного праворозуміння та про зв'язок із легістським та соціологічним підходами у філософії права. Річ у тому, що в екзистенціалістичних природно-правових концепціях спосіб буття людини (екзистенція) переноситься на спосіб існування права. Останнє постає як динамічний феномен, як процес отримання та реалізації правового рішення в конкретній життєвій ситуації (Стовба, 2016: 165).

5. *Співвідношення форм соціального існування людини та її дійсного існування.* В ЕФП-літературі знаходимо три підходи до визначення такого співвідношення:

а) соціальне існування людини є суто існуванням відчуженим та недійсним;

б) обидві сфери мають точки дотику (для екзистенції визнаються значущими окремі соціально-інституційні чинники, зокрема право);

в) соціальне буття людини є проміжною ланкою між двома модусами існування людини – дійсним та недійсним існуванням.

Перший підхід характеризує погляди засновників філософії існування з явно вираженою гіперболізацією змісту індивідуального та суб'єктивного. Водночас значна частина філософів права – екзистенціалістів підтримують другий підхід, визнають значущими для екзистенції окремі соціальні чинники, зокрема право (Е. Фехнер, Й. Тиссен). Так, наприклад, Е. Фехнер убачав між цими сферами «елементарні зв'язки та взаємопроникнення» (Fechner, 1955: 308–311): «дійсне існування є неможливим поза повсякденним буттям (буттям з іншими) у тому значенні, що до нього приходять, з нього ж і від нього знову повертаються, згодом знову повертаються до «існування» тощо. Людське буття (Dasein) являє собою можливе існування» (Fechner, 1955: 308). Звідси, на наш погляд, випливає, що й інститути позитивного права можуть мати значення для екзистенції: адже вони захищають і упорядковують ті ділянки людського існування, у яких формується суспільне буття як необхідна передумова самобуття людини.

Найбільш яскравим вираженням другого підходу можна вважати ті концепції, що виходять з існування проміжної ланки між існуванням дійсним і недійсним. Наприклад, В. Майхофер уводить поняття “Als-Sein” як опосередковувальну ланку між емпіричним буттям і екзистенцією (Maihofner, 1954: 114). Буття людини у світі, згідно із трактуванням цього дослідника, включає в себе два моменти: а) одиничність і неповторність цього буття і б) вплив на людське буття того світу, у якому воно здійснюється (Нерсесянц, 2004: 812). Л. Легас-і-Лакамбра стверджує, що людина вже у своїй усамітненості несе в собі соціальне буття (Legaz-y-Lacambra, 1965: 181, 284). Подібне твердження є в М. Мюллера, для якого дійсне існування немислиме поза соціальним спілкуванням (Müller, 1965: 467).

6. *Значущість соціальної ролі особи, яка має сформулювати екзистенційну правову вимогу.* За даним критерієм можна вирізнити: а) концепції ЕФП, у яких правове рішення може бути виведене Самістю незалежно від її соціальної ролі (більшість концепцій ЕФП); б) ті концепції, де соціально-рольовий статус індивіда є визначальним для формулювання екзистенційної правової вимоги: наприклад у Г. Кона таким виступає статус судді, у В. Майхофера – будь-яка соціальна роль, що дозволяє локалізувати Самість у світі соціального (Cohn, 1955: 113; Maihofner, 1965: 69–83).

7. *Ступінь соціологізації концепцій.* Пропонований класифікаційний критерій надає змогу встановити глибину зв'язків екзистенціалістичного природно-правового та соціологічного підходів до права.

Першу групу становлять радикально індивідуалістичні та суб'єктоцентричні концепції. До її представників варто віднести засновників екзистенціалістського підходу в західноєвропейській філософії, передусім С. К'єркегора та Ж.-П. Сартра. Останні, хоч і прямо не висловлювалися з питання взаємовідношення права й екзистенції, однак дотримувалися позиції, що «будь-яка належність до загальних норм, регламентацій чи обмежень перешкоджає людині віднайти свою Самість, занурює її у фальшиво розмірене життя соціального світу, у громадськість, жахливу абстракцію, усеохоплююче щось, яке є нічим, ефемерним явищем» (Kierkegaard, 1949). Зазначалося також, що «волі людини не встановлено жодних цінностей чи заповідей, які б могли вказати їй, як правильно вчинити. Вона сама є єдиним абсолютним творцем, «винахідником» усіх цінностей і норм» (Сартр, 1989: 330).

У наступну групу входять ті філософи права – екзистенціалісти, які, хоч і не розробляли детально питання соціологічних чинників, але і не відкидали їхнього впливу на формулювання правової вимоги. У межах даного підходу доцільно розрізнити два підвиди концепцій:

а) ті, у яких міститься пряма вказівка на значення об'єктивних чинників (Е. Фехнер (Fechner, 1956: 233), М. Мюллер (Müller, 1986: 366), Й. Тиссен (Thyssen, 1957: 8), А. Кауфман (Kaufmann, 1984: 132) та інші);

б) ті, у яких вказується на об'єктивні чинники, що впливають на виведення «дійсного» права, але такі не відрефлексовуються як власне соціологічні. Так, наприклад, Г. Кон стверджує, що «взяті в цілісності та нероздільності вільне мислення судді, його життєвий досвід, його знання у спеціальній області, що підлягає розгляду, а також фактичні обставини справи та норми права і є тим підґрунтям, що повинне бути покладене у правове рішення для забезпечення його об'єктивності» (Cohn, 1955: 132). Водночас, як видається, «суддя» – це не що інше, як соціальна роль людини, а її життєвий досвід – результат самореалізації у сфері соціального. Отже, формулювання екзистенційного права в Г. Кона по суті виявляється більш соціологізованим, аніж у тих авторів, що лише побічно визнають значущість об'єктивних чинників (Cohn, 1955: 132).

Останній блок охоплює погляди тих філософів права – екзистенціалістів, що «підходять близько, практично впритул до соціології права» (Мальцев, 1999: 123), створюють соціологізовані версії ЕФП. Показовою тут є позиція В. Майхофера, який розвиває нормативний принцип природи речей з онтологічної структури суспільного життя – сингулярних життєвих ситуацій та соціальних ролей, що в них трапляються. Ціннісну структуру таких ролей становлять «очікування» – обґрунтовані сподівання на те, що людина, що перебуває в якійсь соціальній ролі, буде вести себе так, як належить їй у такій ролі. Обґрунтовані очікування переростають у нормативну вимогу до поведінки інших (Maihofe, 1965: 76). В. Майхофер зупиняється біля тієї межі, за якою ЕФП може перерости в позитивістську соціологію: правове рішення в ньому є результатом аналізу не соціальних фактів як таких, але людської екзистенції, що постає як природа життєвих ситуацій і соціальних ролей.

Висновки. Репрезентація спектра різновидів правового філософствування, яке містить екзистенціалістичну складову частину, потребує різноаспектного диференціювання екзистенціалістично фундованих філософсько-правових концепцій.

Запропоновані у правознавстві класифікаційні критерії дозволяють охарактеризувати концепції екзистенціалістичної філософії права: за способом вирішення проблеми співвідношення суцього й екзистенційного «повинного» (як переважно онтологічні); ключовими природно-правовими поняттями, крізь призму яких будується концепція (як антропологічні); за ознакою цілеспрямованості (описові); за ознакою предметності (як «бінарні», які вивчають вправо в контексті його взаємин з іншими реаліями); за значенням рольового характеру (як «генеративні», у яких позаправові реалії виступають чинниками, що породжують право чи впливають на нього, та герменевтичні, у яких екзистенційність використовується як засіб для розуміння права); за ознакою темпоральності (як коекзистенційні).

Окрім цього, розмаїття розглядуваних концепцій і втілених у них напрямів філософсько-правової роботи екзистенціалістичних підходів може бути представлене за допомогою низки типологізаційних критеріїв: 1) буттєвим місцем розгортання дійсного / екзистенційного права; 2) визначальними чинниками формування такого права; 3) характером правового досвіду, необхідного для вироблення правового рішення; 4) роллю державних нормативних установлень для вироблення екзистенційного правового рішення; 5) співвідношенням форм соціального існування людини та її дійсного існування; 6) значущістю соціальної ролі особи, яка має сформулювати екзистенційну правову вимогу; 7) ступенем соціологізації концепцій.

Наведені розрізнення мають методологічне значення для аналізу окремих концепцій екзистенціалістичного спрямування. Оперта на означені класифікаційні критерії уможливило диференційований підхід до розкриття змісту екзистенціалістичної філософії права, представлені різними концептуальними напрямками, дозволяє унаочнити суттєві відмінності між ними в рішеннях філософсько-правових проблем. Використання запропонованих класифікацій для більш детального дослідження окремих екзистенціалістичних концепцій права визначатиме напрям подальших розвідок означеної проблематики.

Список використаних джерел:

1. Baratta A. *Natur der Sache und Naturrecht. Die Ontologische Begründung des Rechts.* Wege der Forschung. B. 22. Darmstadt, 1965. S. 104–164.
2. Cohn G. *Existentialismus und Rechtswissenschaft.* Basel, 1955.
3. Fechner E. *Naturrecht und Existenzphilosophie. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie.* 1955. B. XLI. H. 3. S. 308–311.
4. Fechner E. *Rechtsphilosophie.* Tübingen : Mohr Siebek, 1956. 303 S.
5. Kaufmann A. *Ontologische Struktur des Rechts. Rechtsphilosophie im Wandel.* 1984. 2. Aufl.
6. Kierkegaard S. *Werke, Bd. II.* Düsseldorf, 1949.
7. Legaz-y-Lacambra L. *Rechtsphilosophie.* Neuwied ; B., 1965.
8. Luijpen W.A. *Phenomenology of natural law.* Pittsburgh, 1967. 249 p.
9. Maihofer W. *Die Natur der Sache. Die Ontologische Begründung des Rechts.* Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1965. 145 s.
10. Maihofer W. *Droit naturel et nature des choses. Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie,* 1958. № 2. S. 172–174.
11. Maihofer W. *Naturrecht als Existenzrecht.* Frankfurt a. M., 1963. 54 S.
12. Maihofer W. *Sein und Recht.* Frankfurt a. M., 1954. 125 S.
13. Müller M. *Die ontologische Problematik des Naturrechts. Die ontologische Begründung des Rechts.* Darmstadt, 1965. S. 461–469.
14. Müller M. *Existenzphilosophie: von der Metaphysik zur Metahistorik.* 4., erw. Aufl. Freiburg. München, 1986. S. 380.
15. Thyssen J. *Das Problem des Naturrechts.* 1957. *Philosophisches Jahrbuch.* 65. S. 342–350.

16. Thyssen J. Staat und Recht in der Existenzphilosophie. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. 1954. 41. 55. S. 1–18.
17. Tokarczyk R. Filozofia prawa. Wyd. szóste. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2002. 333 s.
18. Würtemberger T. Das Naturrecht und die Philosophie der Gegenwart. *Naturrecht oder Rechtspositivismus?* Bod Homburg, 1962. S. 429–442.
19. Грязин И. Текст права. Опыт методологического анализа конкурирующих теорий. Таллин : Ээсти раамат, 1983. 187 с.
20. История политических и правовых учений : учебник для вузов / под ред. В.С. Нерсесянца. 4-е изд. Москва : Норма, 2004. 944 с.
21. Кауфман А. Предварительные замечания по поводу правовой логики и онтологии отношений. Основы правовой теории, базирующейся на понятии персоны. Пер. А.В. Стовба. *Правоведение*. 2013. № 6 (311). С. 210–226.
22. Козловский А.А. Право як пізнання : Вступ до гносеології права. Чернівці : Рута, 1999. 295 с.
23. Кузнецов В.І. Філософія права. Історія та сучасність : навчальний посібник. Київ : Стилюс ; ПЦ «Фоліант», 2003. 382 с.
24. Максимов С.И. Концепция правовой реальности. *Постклассическая онтология права* : монография. Санкт-Петербург, 2016. С. 23–59.
25. Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Харьков : Право, 2002. 328 с.
26. Мальцев Г.В. Понимание права: подходы и проблемы. Москва : Прометей, 1999. 419 с.
27. Пермяков Ю.Е. Философские основания юриспруденции. Самара : Изд-во Самарского ун-та, 2006. 248 с.
28. Рабинович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 576 с.
29. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – це гуманізм. *Сумерки богов* / Ж.-П. Сартр. Москва : Политиздат, 1989. С. 319–344.
30. Стовба А.В. Жизнь и творчество Артура Кауфмана. *Правоведение*. 2013. № 6 (311). С. 204–205.
31. Стовба А.В. Правовая ситуация как исток бытия права. Харьков : ФОРМ Лисьяк Л.С., 2006. 176 с.
32. Стовба О.В. Динамічне праворозуміння: до питання предметної ідентифікації сучасної філософсько-правової думки. *Філософія права і загальна теорія права*. 2016. № № 1–2. С. 162–169.
33. Стовба О.В. Право і час. Харків : Тім Пабліш Груп, 2016. 366 с.
34. Четвернин В.А. Современные концепции естественного права. Москва : Наука, 1988. 144 с.

References:

1. Baratta, A. (1965) Natur der Sache und Naturrecht [Nature of the thing and natural law]. *Die Ontologische Begründung des Rechts. Wege der Forschung*. B. 22. Darmstadt. S. 104–164 [in Germ.].
2. Cohn, G. (1955) Existentialismus und Rechtswissenschaft [Existentialism and Legal Science]. Basel [in Germ.].
3. Fechner, E. (1955) Naturrecht und Existenzphilosophie [Natural law and existentialism]. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. B. XLI. H. 3. S. 308–311 [in Germ.].
4. Fechner, E. (1956) Rechtsphilosophie [Philosophy of law]. Tübingen: Mohr Siebek. 303 S. [in Germ.].
5. Kaufmann, Artr. (1984) Ontologische Struktur des Rechts [Ontological structure of law]. *Rechtsphilosophie im Wandel*, 2. Aufl. [in Germ.].
6. Kierkegaard, S. (1949) Werke [Works]. Bd. II. Düsseldorf [in Germ.].
7. Legaz-y-Lacambra, L. (1965) Rechtsphilosophie [Philosophy of law]. Neuwied [in Germ.].
8. Luijpen, W.A. (1967) Phenomenology of natural law. Pittsburgh. 249 p.
9. Maihofer, W. (1965) Die Natur der Sache. Die Ontologische Begründung des Rechts [The nature of the thing. The ontological basis of law]. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. 145 S. [in Germ.].
10. Maihofer, W. (1958) Droit naturel et nature des choses [Natural law and nature of things]. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. № 2. S. 172–174 [in French].
11. Maihofer, W. (1963) Naturrecht als Existenzrecht [Natural law as a existence right]. Frankfurt a. M. 54 S. [in Germ.].
12. Maihofer, W. (1954) Recht und Sein. Prolegomena zu einer Rechtsontologie [Right and being. Prolegomena to a legal ontology]. Frankfurt a. M. 125 S. [in Germ.].
13. Müller, M. (1965) Die ontologische Problematik des Naturrechts [The ontological problem of natural law]. *Die ontologische Begründung des Rechts*. Darmstadt. S. 461–469 [in Germ.].
14. Müller, M. (1986) Existenzphilosophie: von der Metaphysik zur Metahistorik [Existentialism: from metaphysics to Meta-historik]. 4., erw. Aufl. Freiburg / München. 380 S. [in Germ.].
15. Thyssen, J. (1957) Das Problem des Naturrechts [The problem of natural law]. *Philosophisches Jahrbuch*, 65. S. 342–350 [in Germ.].
16. Thyssen, J. (1954–55) Staat und Recht in der Existenzphilosophie [State and Law in the existential philosophy]. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. 41. S. 1–18 [in Germ.].
17. Tokarczyk, R. (2002) Filozofia prawa [Philosophy of law]. Wyd. szóste. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. 333 s. [in Polish].
18. Würtemberger, T. (1962) Das Naturrecht und die Philosophie der Gegenwart [Natural law and the philosophy of the present]. *Naturrecht oder Rechtspositivismus?* Bod Homburg. S. 429–442 [in Germ.].
19. Gryazin, I. (1983) Tekst prava. Opyt metodologicheskogo analiza konkuriruyushchikh teoriy [The text of the right. Experience in methodological analysis of competing theories]. Tallin : Eesti raamat. 187 s. [in Russ.].
20. Istoriya politicheskikh i pravovykh ucheniy (2004) [History of political and legal doctrines]: Uchebnik dlya vuzov / Pod red. V.S. Nersesyantsa. 4-ye izd. M.: Norma. 944 s. [in Russ.].
21. Kaufman, A. (2013) Predvaritel'nyye zamechaniya po povodu pravovoy logiki i ontologii otnosheniy. Osnovy pravovoy teorii, baziruyushcheysya na ponyatii persony [Preliminary remarks on the legal logic and ontology of relations. Fundamentals of legal theory based on the concept of a person] / per. A.V. Stovba. *Pravovedeniye*, № 6 (311). S. 210–226 [in Russ.].

22. Kozlovs'kyj, A.A. (2003) Pravo yak piznannya: Vstup do gnoseologiyi prava. [Law as knowledge. Introduction to gnoseology of law]. Chernivci: Ruta, 1999 [in Russ.].
23. Kuznyetsov, V.I. (2003) Filosofiya prava. Istoriya ta suchasnist' [Philosophy of law. History and modernity]. Navchal'nyy posibnyk. K.: VD Stylos: PTS "Foliant". 382 s. [in Ukr.].
24. Maksimov, S.I. (2016) Kontsepsiya pravovoy real'nosti. Postklassicheskaya ontologiya prava [Legal reality concept. Postclassical ontology of law]. Monogr. SPb., 2016. S. 23–59 [in Russ.].
25. Maksimov, S.I. (2002) Pravovaya real'nost': opyt fy'losofskogo osmysleny'ya [Legal reality: the experience of philosophical reflection]. Khar'kov: Pravo [in Russ.].
26. Mal'cev, G.V. (1999) Pony'many'e prava: podhody i problemy [Understanding Law: Approaches and Problems]. M.: Prometej [in Russ.].
27. Permyakov, Yu.E. (2006) Fy'losofsky'ye osnovany'ya yury'sprudency'y' [Philosophical foundations of jurisprudence]. Samara: Y'zd-vo Samarskogo un-ta [in Russ.].
28. Rabinovych, S.P. (2010) Pryrodno-pravovi pidkhody v yurydychnomu rehulyuvanni. [Natural law approaches in legal regulation]. Monohrafiya. L'viv : L'vDUVS. 576 s. [in Ukr.].
29. Sartr, Zh.-P. (1989) Ekzistentsializm – eto gumanizm [Existentialism is a Humanism]. *Sumerky bohov*. M.: Polytyzdat. S. 319–344 [in Russ.].
30. Stovba, A.V. (2013) Zhizn' i tvorchestvo Artura Kaufmanna [The life and work of Arthur Kaufmann]. *Pravovedeniye*, № 6 (311). S. 204–205 [in Russ.].
31. Stovba, A.V. (2006) Pravovaya sy'tuacy'ya kak y'stok byty'ya prava [The Legal Situation as a Source of Existence of Law]. Khar'kov: LLS [in Russ.].
32. Stovba, O.V. Dynamichne pravorozuminnya: do pytannya predmetnoyi identyfikatsiyi suchasnoyi filofs'ko-pravovoyi dumky [Dynamic understanding of law: to the question of subject identification of modern philosophical and legal thought]. *Filosofiya prava i zahal'na teoriya prava*, № № 1–2. 2016. S. 162–169 [in Ukr.].
33. Stovba, O.V. (2016) Pravo i chas [Law and time]. Kharkiv: Tim Pablich Grup [in Ukr.].
34. Chetverny'n, V.A. (1988) Sovremennye koncepcy'y' estestvennogo prava [Modern concepts of natural law]. M.: Nauka [in Russ.].